

М.К. Аммосов төрөөбүтэ 120 сылыгар

Максим Кирович Аммосов Нам оройуонун Хатырык нэһилиэгэр төрөөбүтүн бары билэбит. Ол тынан баран, Хатырык нэһилиэгэ киэн нөлөмөн, элбэх өрүс арыылардаах, түөлбөлөрдөөх сир. Өбүгэлэрбит ол аайы уруккуттан олохсуйбут сирдээхтэр, кыстыыр, сайылыыр сирдэригэр олорон оҕо-уруу төрөтөн саха аймаҕы уһатан кэлбиттэрэ.

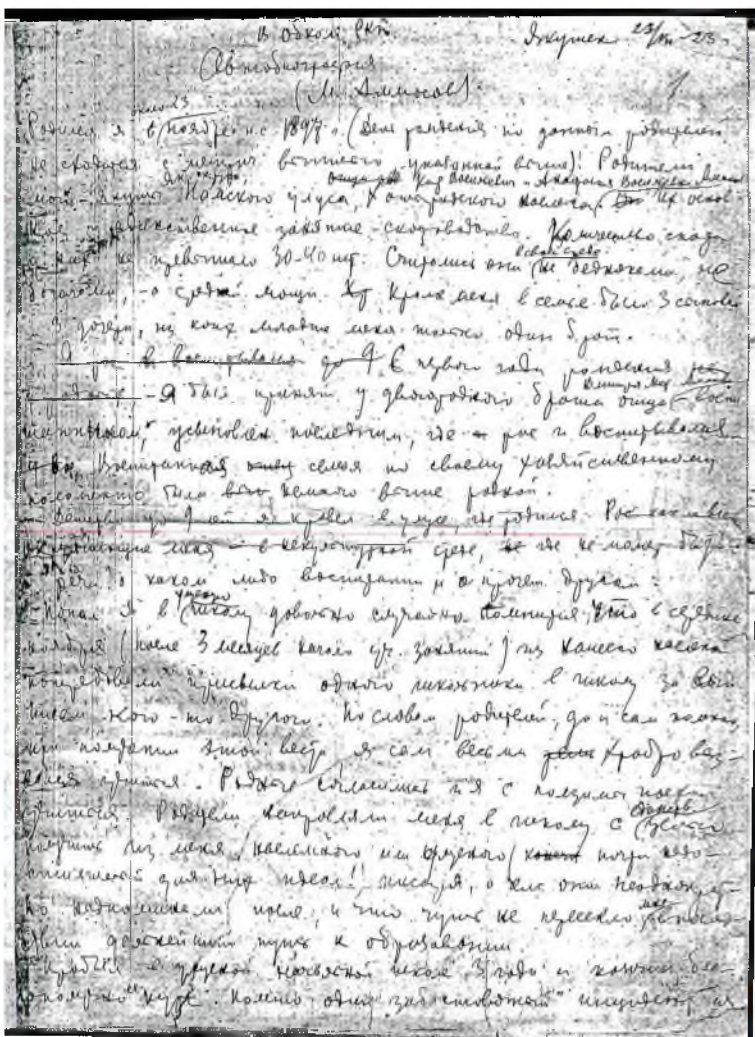
Дьэ, ол иһин Максим ханык ааттаах сиргэ (арыыга) төрөөбүтэ чуолкайа биллибэккэ оччоттон-баччаанна диэри мөккүөргэ сылдар. Ити боппуруска 2012-15 сс. үлэлэспитим. Саха национальнай архыыбыгар, А.С. Пушкин аатынан библиотекка сылдьан М.К. Аммосов туһунан кинигэлэри ааҕан, кини биографиятын туһунан балаҕа матырыйаалы хомуйдум. Ырытан көрдөххө, Максим төрөөбүт арыыта чуолкай курдук, ону хаһыат нөҕүө биллэриэхпин баҕарабын.

Балаҕаннаах арыытын туһунан

1983 с. Саха сиригэр казах литературатын күннэрэ буолар кэмигэр ити омук биллиилээх суруйааччытын А.Г. Хамидуллин (омугунан татарин, Максим кыһын кытта оскуолаҕа биіргэ үөрөммиттэр) Хатырыкка таһаара сылдьыбыттар. Ол кэнниттэн 1984 с. муус устар 20 к. «Литературная Россия» хаһыакка манньк суруйан бүтүн Союз үрдүнэн биллэрбит: «... Земляки его повезли нас на моторных лодках на остров Балаганнаах... Здесь поставил отец Максима когда-то свою юрту. В ней Максим появился на свет. Ночь мы провели на Балаганнаахе у костра. Спровождаль директор совхоза И.Н. Спиридонов», - диэн бэйэтэ эбэ-эбэ суруйбут. Кэнники 1991 с. тохсунньу 31 к. «Якутский университет» хаһыакка СГУ доцена Н.С. Николаев 87 саастаах Максим быраатын Дмитрийы өлүөн иннигэр көрсөн кэпсэпитэ суруллубут. Онон «Балаганнаах арыытыгар төрөөбүтүт-үөскээбиппит» - диэбит.

1959 с. муус устар 5 к. 10 №-дээх «Эдэр коммунист» хаһыакка П. Филиппов «... Балаганнаах уонна Аччыгый Арыы адыас сэргэстэһэ сыталлар. Итинтэн бастакытыгар Максим төрөппүт дьон, оттон иккиннэгэр ииппит абаҕата олоҕу-буттара» диэн суруйбут. Итинтэн атын архыыпка матырыйаал көстө илик. Билигин баар дьон өйдөрө-санаалара биірэ диэн: Кириик Аммосов Балаганнаах арыытыгар олоҕу-буттара Максим итиллибит абаҕатыгар Дмитрий Михайловичка Аччыгый Арыыга олорон оҕо сааһын атаарбыта буолар.

Аччыгый Арыы туһунан
1957 с. сэттинньи 24 к. В.И.

МАКСИМ ХАННА ТӨРӨӨБҮТЭЙ?

Никитин «Колхоз сирдэйтэ» хаһыакка аан бастаан манньк суруйар: «...Аччыгый Арыы диэн сиргэ төрөөн-үөскээн оҕо сааһын атаарбыта».

аата ити сөптөөх курдук буолар.

Максим ахсынньы 10 к. кыстыыр сиргэ Аччыгый Арыыга төрөөбүт буолар. В.И. Никитин биллэр суруналыыс, «Колхоз сирдэйтэ» хаһыат корреспондента, Нам олохтооҕо мээһэ суруйбатах буолуохтаах. Ити саҕана билэр кырдьаҕастар элбэхтэр, өйдөрө-санаалара сибиэһэй, олору кытта кэпсэппит буолуохтаах.

Мин санаабар, бу матырыйаал Максим Аччыгый Арыыга төрөөн абаҕатыгар иитилибитин дакаастыыр.

Аны билигин Саха национальнай архыыбыгар 1923 с. атырдьах ыйын 23 к. обком аатыгар М.К. Аммосов илиитинэн суруйбут автобиографията харалла сытарын аарыабын (ксерокопиялаан биэрбиттэрэ):

«Я родился около 23 ноября 1897 г. ... С первого рождения я был принят у двоюродного брата Дмитрия Михайловича Аммосова воспитанником, усыновлен последним, где рос и воспитывался... Детство до 9 лет я провел в улусе, где родился. Рос как и все окружающие меня среде».

Ол аата төрөөбүт сирбэр 9 сааспар диэри оҕо сааһын атаарбытым — диэн. Абаҕата Дмитрий Михайлович Аччыгый Арыыга түөлбөлөнөн олоҕу-бутун бары билэбит. Максим ити кэнниттэн 1906 с. төрөөбүт дьонугар көһөн үөрэххэ барар. Ол саҕана Дмитрий 2 эрэ саастаах оҕоһоос, улаатарын саҕана убайа наар үөрэххэ сылдьар буолан, каникул эрэ кэмигэр көрсөр буолуохтаах.

Онон саха норуотун чаһылхай уола, общественной-политической-государственной деятель М.К. Аммосов 1897 с. ахсынньы 10 к. Нам оройуонун Хатырык нэһилиэгэр Аччыгый Арыы диэн сиргэ төрөөбүтэ — диэн эбэн суруллуохтаах.

И.П. ПЕСТРЯКОВ, кыраайы үөрэтээччи, Нам улуунун, Усуйаана оройуонун, Түбэ нэһилиэгин бачыоттаах киһитэ

Оҕону иити — барыбыт дьыалабыт

ТУЛААЙАХ АҒЫНААБАТ

Сылтан сый РФ, республикабытыгар опека уонна попечительство салаатынан үгүс сокуоннар, уураахтар тахсаллар. Барыта оҕо интэриэһин туһугар. Хас биірдии оҕо дьиз кэргэнгэ иитилиэхтэ-эх диэн өйдөбүл олоххо киірін, оҕо дьизлэрэ сылтан сый сабыллан иһэллэр, оҕо дьиз кэргэнгэ иитиллэрэ элбиір. Оччотугар оҕо «ийэ», «аҕа» диэн иһирэх тылы билэ, дьиз-уот ис тутулун өйдүү, дьиз кэргэн, убай-эдьийи сыһыанын көрө-истэ улаатар.

Бүгүңгү туругуна улууспут үрдүнэн тулаайах уонна төрөппүт көрүүтэ-истиитэ суох хаалбыт оҕо уопсай ахсаана - 125. Мантан 37 оҕо 11 оҕону иитэр дьиз кэргэттэргэ иитиллэр. 125 оҕоттон дьин тулаайах оҕо ахсаана - 25. Онтон атына социальнай тулаайахтар, ол эбэтэр төрөппүттэрэ суут уураадынан бырааптара, көңүллэрэ быһыллыбыт. Төһө да оҕо хаан-уруу төрөппүтүгэр иитилиэхтээх диэн өйдөбүл баарын үрдүнэн, төһө да эйэлээх кэмгэ олордорбут, хомойуох иһин, тулаайах уонна төрөппүт көрүүтэ-истиитэ суох хаалар оҕо ахсаана аччаабат. Кэнники үс сылы ылан көрөр эбит буоллаха, 2014 с. - 18 оҕо опекаҕа иитиллэр докумуона оҕоһуллубут, 2015 с. - 25, 2016 с. - 23, 2017 с. - 3 (1 -кы квартал түмүгүнэн).

Ити сыһпаралар хас биірдии киһини дьиксиннэриэх тустаахтар. Быһатын эттэххэ, төрөппүтү быраабыттан быһыы көрдөрүүлэрэ нэһилиэккэ, улуска, республикаҕа мөкү өрүт буолаллар. Онон хас биірдии сааһын сиппит киһи, дьиз кэргэн, оҕону кытта үлэлэхтэр тэрилтэлэр бүтүүннэрэ, тулаайах уонна төрөппүт көрүүтэ-истиитэ суох хаалар оҕолор ахсааннара тоҕо аччаабатыгар боппурус туруоруна, болҕомтоҕо ылан, күүстээхтик ылсан үлэлэхтэллэр эрэйиллэр. Олохтоох нэһиликтэр дьаһалталара аан маҕнай нэһилиэк хас биірдии олохтооҕо, хас биірдии дьиз кэргэнэ чөл туруктаах, чөбдүк санаалаах буоларын туһугар үлэни-хамнаһы тэрийиэхтэ-эхтэр. Кэнэҕэски ыччат чөл туруктаах эрэ буоллаҕына, нэһилиэк, судаарыстыба сайдар кэскиллэнэр.

М.И. ПЕТРОВА, опека уонна попечительство отделын салайааччыта

Уйулҕа эйгэтэ

ЧҮЧӨНЧҮ ЧКЭТЭБИТ

Олохпут тэтимэ түргэнэ бэрт буолан, күн аайы биіри хатылааһын, биір үлэни оҕоруу, ону таһынан, элбэх дьону кытта алтыһыы, улахан түмүгү аһалбат тэрээһиннэр киһи энергиятын ыһан, эт-сиин, өй-санаа сылайар. Итинник туруктан киһи сылайарын ааһан, психосоматическай ыарыыга ылларыан сөп. Сөптөөх кэмгэ дьон туруга тупсарыгар, соччото суоҕу аһарынар, ис күүһү туһанарга, киһи туругун чөлүгэр түһэриигэ билигин үйэҕэ араас психологическай ньымалары туһанан, киэн хабааннаах үлэлэр ытыллаллар. Ордук киһи уйулҕатыгар охсуулаах, доруобуйаҕа кутталлаах идэлэр буолаллара саарбаҕа суох.

Биір оннук элбэх сүпсүлгэннээх, киһи доруобуйатыгар охсуулаах идэнэн баһаарынай чаас үлэтэ буолар. Быһылтыттан саҕалаан Нам улуунун баһаарынай чаастарыгар психологическай дьарыктар ытыллаллара былаанна киірде. Номнуо 3 чааска: Үөдэй, I Хомустаах, Хамаҕатта нэһиликтэрин баһаарынай чаастарыгар оҕоһулунна. Тренинг оонньуу форматынан барар буолан, үлөһиттэргэ психологическай туруктарыгар биһирэбиллээхтик дьайар. Үлөһиттэр хас биірдии холобуру олус эппиэттэһээхтик ылсаннар толордулар. Тренинг устаата Нам улуунун нэһиликтэрин баһаарынай чааһын үлөһиттэрэ хамаанданан сомоҕолоһуулаах үлэлэрин, араас күчүмэҕэй өрүттэртэн табыгастаахтык

тахсыыларын, үлэлэригэр бэринилээхтэрин, бөлөмнөөхтэрин көрдөрдүлэр.

Ону тэнэ, халаан уутугар бөлөмнөһи чэрчитинэн, дьиз кэргэн уонна ыччат социальнай-психологическай өйбүлүн киһини көбүлээһининэн, Нам улуунун психологтарыгар, социальнай педагогтарыгар семинар буолан ааста. Семинар сыала-соруга ыксаллаах быһыыга-майгыга психологическай үлэ барылын сырдатты, методикалары билиһиннэри буолла.

Кэлинги кэмгэ ууттан эмсэҕэлээччилэргэ материалнай эрэ буолбакка, социальнай, психологическай өгөлөр сыллата оҕоһуллаллар. Хас биірдии киһи психикатыгар халаан уута кэлиитэ араастык дьайар. Ким эрэ буолуохтааҕын курдук ылынар, кимиэхэ эрэ улахан охсуу буолар. Манньк түгэнгэ психологическай өгө тутатына оҕоһуллара оруннаах. Психолог сүрүн соруга — киһини олохтоох турукка киллэри буолар. Төһөнөн түргэнник психологическай өгө оҕоһуллар да, соччонон табыгастаах.

Олохпутугар төһө да ыраахтаргы көрсүбүтүтүн иһин, айылҕа күүһүн ис турукпутугар ингэрэн, «Саха кыайбатаҕа суох» диэн санааҕа олоҕуран, хас да сый соһо сылдыбыт соччото суох дьаллыктары, ис туругу, дириг өй хамсааһыннын өйдөөн, үтүө өрүттэри көрөн инникигэ тардыһыбыт, олохпут таһыма тупсарыгар сүңкэн оруоллаах.

Любовь ЗЫРЯНОВА